

Szénási Zoltán¹

ATTITÜDÖK ÉS EVIDENCIÁK

– Agárdi Péter, *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2015, 274 oldal –

1847 és 2014. A cím alapján ezek a dátumok adják Agárdi Péter könyvének időhatárait. Az előbbi a reformkor kulcsfontosságú dokumentumának, az *Ellenzéki Nyilatkozat*nak a kiadási éve, míg a másik (melyet szintén köthetnénk a nagyon közeli múlt valamelyik történelminek tetsző eseményéhez) a jelenkort, vagy pontosabban a kézirat lezárásának évét jelöli. Az előbbi határdátumként való kiemelését Agárdi szerint az indokolja, hogy az *Ellenzéki Nyilatkozat* volt a „modern nemzeti liberális kultúrafelfogás első jelentős dokumentuma”, melyben „a kultúra ügye mint nemzeti sorskérdés” (32) fogalmazódik meg. 1847 kiemelése ebből a szempontból tehát feltétlenül indokolt, hisz – miként a szerző is hangsúlyozza – mindez egy olyan modernizációs program keretében történik, mely az alapvető emberi és polgári jogok érvényesítését, valamint a gazdaság és társadalom korszerűsítését a nemzeti kultúra felemelésével szoros összefüggésben képzelte el. Az időintervallum kijelölése is jelzi: Agárdi körülbelül százötven éves s lényegében lezáratlan (esetenként pedig lezárhatatlan) kultúr- és művelődéstörténeti folyamatok értelmezésére tesz kísérletet. Többről van tehát szó, mint történeti kutatás eredményeinek publikálásáról, az értelmező – a könyv címe mindenképpen ezt sugallja – a nemzeti értékviták és kultúrafelfogások vizsgálata során arra is választ keres: hogyan alakultak ki a jelenkori kulturális viszonyok.

Kevés olyan könyv születik ma a magyar bölcsészettudományban, melynek író-értekezője annyira előtérbe állítaná saját személyes politikai-ideológiai meggyőződését s ezzel együtt hangsúlyozná elfogulatlan értelmezői attitűdjét, mint Agárdi Péter 2015-ben megjelent könyve. Az *Előszó*ban Agárdi a múlt jelen és a „várható jövő” perspektívájából való újraértelmezésnek, a szakmai igényességnek és a múlt-hoz való viszony állandó „de- és rekonstrukciójá”-nak (12) fontosságáról értekezik. Az itt kifejtett gondolatok azáltal nyerik el jelentőségüket, hogy a szerző többször is hitet tesz saját politikai beállítottságáról, demokratikus, európai értékrendre alapozott baloldali szocialista nézetrendszeréről, melynek alapján a nyitott társadalom és

¹ A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Modern Magyar Irodalom Osztályának tudományos munkatársa.

(egy konszolidált kapitalizmuskritika keretében) az elnyomott, perifériára szorított társadalmi osztályok művelődés révén való emancipációjának a híve. Az olvasó így egyik aspektusból a saját értelmezői előfeltevéseit, interpretációs gyakorlatát meghatározó „külső” tényezőket is feltáró értekezői magatartásra nyer rálátást, míg másból a saját vélekedéseiket gyakran evidenciaként állító gondolkodók eszmeiségéből rekonstruált és tipologizált kultúrafelfogásokkal ismerkedhet meg.

Agárdi értelmezői alapbeállítottságának több fontos következménye is van a könyv egészét tekintve. Ennek (illetve a szerző egyetemi oktatói munkájának, mely – az *Előszó* tanúsága szerint – értelmezéseinek első próbaköve volt) tudható be az értekezésnek az a közvetlensége, amely ugyan időnként a regényesített narráció eszköztárát is felvonultató elbeszélésmódba vált („S máris megérkeztünk a baloldali kultúrafelfogás újabb periódusába” [190] – zárja például Agárdi a Révai Józsefről és Lukács Györgyről szóló alfejezetet), mégis megőrzi az értekezői nyelv pontosságát, s ezáltal párbeszédre, esetleg vitára késztet.

Agárdi értekezői attitűdjének másik következménye a könyv központi fogalmának, a kultúrának a meghatározásában és használatában ragadható meg. A szerző könyvének bevezető fejezeteiben pontosan definiálja értekezésének kulcsfogalmait: a kultúrát, a kultúraváltást, a kultúrafelfogást, illetve azt, hogy mit ért „nemzetnevelésen” és művelődéspolitikán. Agárdi számol ugyan egy olyan kultúrafogalommal, mely magában foglalja az emberi tevékenység valamennyi értékteremtő és -őrző mozzanatát, saját koncepcióját – érthető módon – mégis szűkebb jelentéskörrel bíró kultúradefinícióra építi, mely mindenekelőtt a tudományra, az oktatásra, a vallásos tevékenységre, a médiumok működésére és általában a közművelődésre fókuszál. Megállapítja azonban: „Akár a szűkebben, akár tágabban használjuk a *kultúra* fogalmát, alapvető funkciói közé tartozik, hogy az *egyént és a kisebb-nagyobb közösségeket* valóság- és önismerettel, eligazodási, alkalmazkodási és változási-változtatási képességekkel ruházza fel.” (15–16) A kultúra tehát Agárdi értelmezésében egyfajta szocializációs közeg, melynek elsajátításával az egyén az adott közösség, esetünkben a nemzet szerves részévé válik. Ez a koncepció konzervatív, amennyiben a kultúrát mint az öröklött értékek megőrzésének, áthagyományozásának aktusát ragadja meg, de progresszív is, mivel hangsúlyosan számol az egyén és kisebb közösségeinek értékmegújító, innovatív részvételével a kulturális életben, s alapvetően jövőorientált látásmódot képvisel. A fogalomhasználatnak ez az aspektusa is magában rejtje annak a lehetőségét, hogy a kultúrát („kulturális tőkét”), mivel a közösség (polisz) életmódját a gazdasági és társadalmi változókkal együtt döntően meghatározó tényező, a szó eredeti értelmében politikai kérdésként kezeljük, melynek meghatározása, őrzése és megújítása a vele foglalkozók értékpreferenciái szerint rajzol ki különféle mintázatokat.

S ezzel jutunk el Agárdi könyvének másik kulcsfogalmához, a „kultúrafelfogás”-hoz, melyet ő a következőképpen határoz meg: „A *kultúrafelfogás* a kultúra funkciójáról, belső értékrendjéről, normáiról, a művelődés szerepéről, fejlesztésének lehetőségeiről, feladatairól vallott teóriák és gyakorlati elképzelések sajátos rendszere;

»köztes sík« az elmélet és a praxis között.” (21) Még nem művelődéspolitikai, de már nem kultúrfilozófia – teszi még hozzá a szerző, s be kell valljam: a magam beállítotttsága szerint az utóbbi bő másfélszáz év kultúrafelfogásainak elemzése során szívesen olvastam volna többet a vizsgált anyagrész kultúrfilozófiai vonatkozásairól. Agárdi ugyanis értekezésének politikai-ideológiai vezérfonalat választ, s ez már világosan látható a kultúrafelfogások tipologizálásánál is, a négy nagy típus (1. konzervatív, keresztény nemzeti; 2. modern liberális, polgári demokratikus; 3. radikális népi-nemzeti populista; 4. baloldali szocialista) mindegyike politikai, világnézeti értékrendek szerint határozódik meg.

Ezért is lehet az, hogy a könyv végén külön nagyfejezetben tárgyalt posztmodern nem illeszthető be ebbe tipologizációba, az Agárdi által meghatározott négy kategóriából ugyanis nem igazán vezet semmilyen kapcsolódás a posztmodernhez, amennyiben az szemben áll mind a négygel, de szembenállása is más jellegű, mint a jellemzően jobb- és baloldali politikai ideológiák által megformált kultúra-konceptciók egymás közti teoretikus és valóságos konfrontációi. Míg utóbbiak a modernség nagyelbeszéléseinek totalitásigényét fenntartva folytatják évszázados vitájukat, a posztmodern kétely alapjaikban kezdi ki valamennyiük közösség- és korszakformáló erejét és kompetenciáját. (Nagy vonalakban még akkor is így van ez, ha a baloldali és a liberális gondolkodás általában nyitottabb és elfogadóbb a posztmodern állapottal szemben.) Másrészt éppen napjaink világpolitikai eseményei látszanak igazolni azt a majdnem másfél évtizeddel ezelőtti elméleti tételt, mely szerint a posztmodern „detotalizálódáshoz hozzátartozik a retotalizálás”.² A posztmodern pluralizmussal ugyanis a nemzeti kultúra anakronisztikus homogenitásigénye s a minden „idegen” behatástól intakt egységének megőrzése kerül szembe, a tolerancián pedig a más kultúrákkal, civilizációkkal szembeni egyre agresszívebb intolerancia látszik felülkerekedni.

Legproblematisabbnak mégis a kultúraváltás fogalmának használatát gondolom Agárdi Péter könyvében. A szerző fogalom-meghatározása ezúttal is világos, „kultúraváltásról” – miként megjegyzi – egyetemes információ- és művelődéstörténeti, művelődésszociológiai és kultúrantropológiai terminus technikusként akkor beszélhetünk, amikor „a tágon értett kultúra funkcióját, a társadalom és a művelődés viszonyát, a kultúra szerkezetét, értéknormáit, intézményeit illetően *gyökeres fordulat* következik be.” (18) Agárdi a magyarság ezeréves történetében hat kultúraváltást különböztet meg: 1. a kereszténység felvétele és az államalapítás; 2. a humanizmus és a reneszánsz; 3. a felvilágosodás és a reformkor; 4. a 20. század eleji modernizáció; 5. a Trianon utáni „kultúrnemzetté” válás; 6. globalizációs–digitális–mobilkommunikációs kultúraváltás. Utóbbival tehát eljutunk a jelen lezáratlan folyamatainak érzékeléséig, anélkül persze, hogy meglenne az a történelmi rálátás, ami akár csak a két világháború közötti időszakra is megvan, vagy meglehet. De nem is elsősorban ez az érdekes Agárdi korszakolásában, hiszen aligha kétséges, hogy a 20–21. század

² HELLER Ágnes, „Mi a posztmodern – húsz év után”, *Alföld* 2003/2, 5.

fordulója valóban olyan kultúraváltás időszaka, mely döntően formálja át a korábbi kulturális intézményrendszereket, mediális közeget, s általában mindazt, amit a kultúra szűkebben értett gyűjtőfogalma alá sorolhatunk. A feltűnő inkább az, hogy az utóbbi kétszáz évben Agárdi szerint szinte egymást érik a kultúraváltások, mintha radikálisan felgyorsult volna az idő, ami persze lehet a modernség alapvető időtápasztalata is, jelen esetben azonban – véleményem szerint – az értelmezői nézőpont torzításáról is szó van. Hogyan lehetséges például az, hogy a századelő modernizációs fordulatát 1920 után egy újabb kultúraváltás követi? Mennyiben nevezhető „gyökeres”-nek az előbbi, ha két évtized múlva újabb kultúraváltás állapítható meg? Nem lehetséges, hogy annak a kultúrtörténeti folyamatnak két szakaszáról van szó csupán, mely nagyjából a 19. század első harmadában kezdődött, s lényegében a mai napig meghatározza, hogy mit is értünk nemzeti kultúrán?

Agárdi a kultúrafelfogások változását bemutatva történeti áttekintését a felvilágosodás (pontosabban a felvilágosult abszolútizmus) korával indítja, mégis éppen azok az összefüggések maradnak feltáratlanok, melyek azt mutatnák be, hogyan vált a kultúra ügye a társadalmi, gazdasági és politikai modernizációval együtt a nemzet felemelésének, felemelkedésének kulcskérdésévé a 19. század első felében. Ennek pontos leírása legalább a reformkorig visszanyúlva több szempontból is fontos lenne. Legfőképpen azért, mert annak a „nemzeti kultúra”-fogalomnak az alapjai, melyet Agárdi is használ, lényegében ebben az időszakban teremtdtek meg. Nagyjából ekkortól a nemzeti identitás megerősítésének szerves része volt a nemzeti művelődés, a nemzeti kultúra felvirágoztatása, s ezen belül legfontosabb médiummá az irodalom vált. A kiegyezés után azonban, a gyorsuló gazdasági és társadalmi modernizáció ellenére, szoros összefüggésben a magyarországi liberalizmus átalakulásával s gyakorlati politikai megvalósulásának már az 1870-es évek óta megmutatkozó ellentmondásaival a nyelvi-kulturális identitást átható, s ebben az irodalom számára kitüntetett szerepet biztosító magyar nemzeti eszme egyre inkább olyan nacionalista ideológiává alakult, melynek keretei között – s ezt Agárdi is pontosan érzékeli – „a magyar nemzeti kultúra és az azt szolgáló értelmiség” (23) küldeteses társadalmi szerepfelfogása is megerősödött. A politikai és kulturális elit legfontosabb célkitűzése pedig az egységes magyar nemzet megerősítése, a kiegyezés utáni politikai status quo, s ezen belül is mindenekelőtt a magyarság Kárpát-medencei politikai és kulturális hegemoniájának biztosítása volt. Az irodalmi intézmények, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság mint a magyar nemzeti kultúrát hordozó és szolgáló értelmiségiek közössége ekkor már elsődleges feladatának a kulturális homogenitás látszatának megőrzését és a nemzeti hagyományok ápolását tekintette. Ez az egységörző tradicionizmus találja magát szembe az 1890-es évektől a gazdasági és társadalmi változások miatt másként (is) plurálisabbá váló kulturális élettel. Leszámítva a felvilágosodás és a 19. század vázlatos áttekintését, benne az Eötvös Józsefről alkotott portréval, lényegében itt indul Agárdi Péter könyvének törzsanyaga.

Az általa meghatározott négy típus leírása ugyanis lényegében innen kezdődik. A konzervatív, a liberális és a baloldali szocialista kultúrafelfogás ugyanis a század-

vég társadalmi és kulturális változásaira adott különböző ideológiai előfeltevésekből születő, s (más-más értelemben ugyan, de) modern reakciókból formálódnak, míg a „radikális népi-nemzeti”-ként címkézett kultúrafelfogás a két világháború közötti időszak társadalmi problémáira adott részben politikai, részben irodalmi válaszként ragadható meg. A *Függelék*ként közölt táblázatos áttekintés is meggyőzi az olvasót arról, hogy a szerzőnek egyértelmű szempontrendszere (a magyar kultúrában elfoglalt helyük, ideológiai alapjaik, értékelve és távlati orientációjuk stb.) van a négy különböző kultúrafelfogás szintetizáló leírására és összehasonlítására, s pontosan érzékeli és érzékelteti az egyes kultúrafelfogások belső összetettségét is. A vonatkozó nagyfejezetek azonban másféle koncepció szerint épülnek fel, átfogó leírás helyett az olvasó tablót kap. Jellemzően egy általános, az adott kultúrafelfogás eszmei hátterét, történeti alakulását felvillantó alfejezet után egyes és páros, esetenként hármas portrék követik egymás, melyekben Agárdi az adott kultúrafelfogás képviselőinek kulturális vagy kultúrpolitikai nézeteit ismerteti. A négy típusba sorolt gondolkodók névsora első látásra aligha vitatható. (Konzervatív: Beöthy Zsolt, Tisza István, Szekfű Gyula, Klebelsberg Kunó, Kornis Gyula, Hóman Bálint és Prohászka Lajos; liberális: Jászi Oszkár, Ady Endre, általában a *Nyugat* és Ignotus, Babits Mihály, Szerb Antal, Fülepp Lajos, Imre Sándor, Bartók Béla, Márai Sándor és Bibó István; népi: Szabó Dezső, Németh László, Féja Géza, Karácsony Sándor, Veres Péter, a falukutatók és Illyés Gyula; baloldali, szocialista: Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond, Mónus Illés, Fejtő Ferenc, József Attila, Révai József, Lukács György, Vitányi Iván és Aczél György, s még sokan, akik rövidebben vagy csak az említés szintjén kerülnek bele valamelyik típusba.)

Néhány kérdés mégis felmerül ennek kapcsán is. Túl azon, hogy a konzervatív a „nemzeti” mellett megkapja a „keresztény” jelzőt is, nem látom pontosan, hol lehetne a helye a különböző felekezeti kultúráknak, de számomra hiányzik a századelő legnagyobb hatású újságírójának, Rákosi Jenőnek a neve is. Értelmiségiként talán kevésbé tekinthető elmélyült gondolkodónak, mint a fent említettek, mégis életpályája sok szempontból tanulságos lehet, hiszen asszimilánsból lett harcos nacionalista, publicistaként a *Nyugat* első számú ellenfele volt, 1920 után azonban a „keresztény kurzus” megerősödő szellemi erőterében mégis perifériára szorult. Agárdi Babitsot a liberális kultúrafelfogás képviselői közé sorolja (véleményem szerint helyesen), de nem szabad elfeledni, hogy Babits világháború utáni pályája miatt az irodalomtörténet-írás részéről gyakran megkapja a „konzervatív” jelzőt, s meglehet: a hagyományhoz és a kortárs kulturális-politikai kontextushoz való viszonyát tekintve életpályája akár egy korszerű konzervatív értelmiségi magatartásmód mintája is lehetne. Tagadhatatlan az is, hogy a regnáló politikai kurzussal való szembenállás, s a különböző szolidaritási akciók politikai és kultúrpolitikai szempontból is összekapcsolták a *Nyugat* autonómiatörekvésre épülő irodalmi modernizációját a különböző baloldali politikai törekvésekkel, azonban ez a viszony sem volt feltétlenül harmonikus. Igen tanulságos ebből a szempontból Ignotusnak a Társadalomtudományi Társaság *Irodalom és társadalom* című vitájában kifejtett álláspontja, mely elismeri

ugyan a két terület, az új irodalom és a politikai radikalizmus törekvéseinek részbeni azonosságát, mégis az új költészet mondanivalójának és a radikális politikai irányzatok programjának összekapcsolását leginkább a konzervatív támadásoknak tudja be.³ Irodalomtörténészként kérdés számomra, hogy mennyire tekinthető modernnek a két háború közötti népi irodalom. A parasztság társadalmi és kulturális emancipációjának politikai programja ugyan tagadhatatlanul radikális társadalmi modernizációs kísérletnek tekinthető, miközben a népi mozgalom a maga totalításában jobb- és baloldali politikai nézetek szinkretista vegyületének tűnik, mely bizonyos fokig szinte minden politikai kurzussal összehangolhatóvá tette a népiek kultúrafelfogását.

A kérdések, melyeket Agárdi Péter könyvének olvasása felvet, nyilván hosszan sorolhatók lennének még, s éppen ez legnagyobb erőnye: kérdéseket generál, s ezáltal vitára készítet. Lényegében mai szellemi kondíciónk minőségét jelzik majd a könyv körül kialakuló diskurzusok, melyek irányultságukat tekintve vélhetően igen szórta lesznek. Főként, mivel a szerző nem kerüli meg a vizsgált s napjainkig futó folyamatok szinkrón leírását, értékelését sem, ezzel azonban esetenként a tudományos egzaktuság területéről a politikai publicisztika határáig jut. Ez a tudatosan vállalt értelmezői viszonyulás szándékolt következménye, s egyben égetően fontos feladat is, jelen szakrecenzió kereteit s a recenzens kompetenciáját azonban túllépi a jelenkori kultúrpolitikai irányvonalakra vonatkozó reflexiók értékelése.

³ IGNOTUS előadása a Társadalomtudományi Társaság *Irodalom és társadalom* című vitáján, *Huszádik Század* 1912, május, 5. szám, I. kötet, 667.